

Georg Kühlewind Alapítvány

Huszonharmadik hírlevél

Tisztelt Olvasó! Alapítványunk 23. hírlevelének első részében folytatjuk az *Utak és kapuk* című irodalmi összeállítás közlését. Az épp következő versek és novellák előtt rá tekinthetnek az addig közölt művek címeire. A hírlevél második részében Ungár István új írását olvashatják Giuseppe Verdi *Otello* című operájáról.

Fenyő Ervin

I.

Utak és kapuk

Irodalmi összeállítás két részben

I. Bevezető köszöntés

Jorge Borges: Paracelzus rózsája
Pilinszky János: Jelenések VIII. 7.
Pilinszky János: Apokrif
Pilinszky János: Impromptu
Franz Kafka: Közösség

Pilinszky János

Jelenések VIII. 7.¹

és lát az isten égő mennyeket
s a menny színén madarak szárnya-röptét
és látja mint merülnek mind alább
a tűzkorongon átkerülni gyöngék

és véges-végig mint a rézveres
olyan színűt dirib-darabra törtet
hol nem találni mától egy kapást
a földet látja mégegyszer a földet

a pusztaságot és a zűrzavart
lovaskocsit keresve hol kigázol
de látja isten nincsen arra mód
kitörni út remény e látomásból!

¹ Az első angyal azért trombitála, és lön jégeső és tűz, vérrel elegy, és vetteték a földre; és a földnek harmadrésze megége, és az élőfáknak harmadrésze megége, és minden zöldelő fű megége. (*János apostolnak mennyei jelenésekről való könyve*, 8.7. Károli Gáspár fordítása)

Apokrif

1

Mert elhagyatnak akkor mindenek.

Külön kerül az egeké, s örökre
a világvégi esett földeké,
s megint külön a kutyaólak csöndje.
A levegőben menekvő madárhad.
És látni fogjuk a kelő napot,
mint tébolyult pupilla néma és
mint figyelő vadállat, oly nyugodt.

De virrasztván a számkivettetésben,
mert nem alhatom akkor éjszaka,
hányódom én, mint ezer levelével,
és szólok én, mint éjidőn a fa:

Ismeritek az évek vonulását,
az évekét a gyűrött földeken?
És értitek a mulandóság ráncát,
ismeritek törődött kézfejem?
És tudjátok nevét az árvaságnak?
És tudjátok, miféle fájdalom
tapossa itt az örökös sötétet
hasadt patákon, hártvás lábakon?
Az éjszakát, a hideget, a gödröt,
a rézsut forduló fegyencfejet,
ismeritek a dermedt vályukat,
a mélyvilági kint ismeritek?

Feljött a nap. Vesszőnyi fák sötéten
a haragos ég infravörösében.

Így indulok Szemközt a pusztulással
egy ember lépked hangtalan.
Nincs semmije, árnyéka van.
Meg botja van. Meg rabruhája van.

Ezért tanultam járn! Ezekért
a kései, keserü léptekért.

S majd este lesz, és rámkövül sarával
az éjszaka, s én húnyt pillák alatt
örzöm tovább e vonulást, e lázas
fácskakat s ágacskáikat,
Levelenként a forró, kicsi erdőt.
Valamikor a paradicsom állt itt.
Félálomban újuló fájdalom:
hallani óriási fáit!

Haza akartam, hazajutni végül,
ahogy megjött ő is a Bibliában.
Irtóztató árnyam az udvaron.
Törődött csönd, öreg szülök a házban.
S már jönnek is, már hívnak is, szegények
már sírnak is, ölelnek botladozva.
Visszafogad az ősi rend.
Kikönyöklök a szeles csillagokra -

Csak most az egyszer szólhatnék veled,
kit úgy szerettem. Év az évre,
de nem lankadtam mondani,
mit kisgyerek sír deszkarésbe,
a már-már elfuló reményt,
hogy megjövök és megtalállak.
Torkomban lüktet közeled.
Riadt vagyok, mint egy vadállat.

Szavaidat, az emberi beszédet
én nem beszélem. Élnek madarak,
kik szívszakadva menekülnek mostan
az ég alatt, a tüzes ég alatt.
Izzó mezőbe tűzdelt árva lécek,
és mozdulatlan égő ketrecek.

Nem értem én az emberi beszédet,
és nem beszélem a te nyelvedet.
Hazátlanabb az én szavam a szónál!
Nincs is szavam.

Iszonyu terhe
omlik alá a levegőn,
hangokat ad egy torony teste.

Sehol se vagy. Mily üres a világ.
Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy.
Éles kövek közt árnyékom csörömpöl.
Fáradt vagyok. Kimeredek a földből.

3

Látja Isten, hogy állok a napon.
Látja árnyam kövön és kerítésen.
Lélekzet nélkül látja állani
árnyékomat a levegőtlen présben.

Akkorra én már mint a kő vagyok;
halott redő, ezer rovátka rajza,
egy jó tenyéryi törmelék
akkorra már a teremtmények arca.

És könny helyett az arcokon a ráncok,
csorog alá, csorog az üres árok.

Pilinszky János

Impromptu

Össze-vissza csatangolok
hónapok óta szakadatlan,
öldöklő, édes napszurás
kínoz, kápráztat éjjel-nappal.

Honnét e sok-sok látomás?
A víz felől kifordul éppen,
tündökletesen fiatal,
lebeg a hirtelen sötétben,

a part fele csap mosolya.
Tüzet fog messze pár vitorla.
Merőleges déli meleg
zuhog a szétszórt kabinokra.

S a részletek, a kicsiségek!
Egyszál virág a puha szélben,
akár egy néma csecsemő
forgatná ámuló kezében.

A dallamok! Szobák során
ugyanaz a locsogó dallam,

mintha a mezitlábás tenger
bolyongana a falaikban!

De legszebbek a szeretők,
sörényük kisüt a homályba,
szemérmük szép, utolsó sátra.

A szeretők, s az alkonyat,
a házsorok ahogy kihúnynak,
s a házak közt, a homokon,
a roppant tömegű torony.

Ki eszelhet ki nála szomorúbbat?

Franz Kafka

Közösség

Öten vagyunk barátok, egyszer egymás után jöttünk ki a házból, először jött az első, és odaállt a kapu mellé, azután kijött, vagy még inkább kicsusszant a kapun, oly könnyedén, mint egy higanygolyócska csusszanása, a második, s megállt nem messze az elsőtől, majd jött a harmadik, a negyedik, az ötödik. Végül ott álltunk mind egy sorban. Felfigyeltek ránk az emberek, ujjal mutogattak ránk, és azt mondták: Ezek öten most jöttek ki ebből a házból. Azóta együtt élünk, és békés életünk lenne, ha nem avatkozna bele mindig egy hatodik. Nem árt nekünk, csak terhünkre van, ami éppen elég; miért tolakszik oda, ahol semmi szükség rá?! Nem ismerjük, és nem akarjuk bevenni magunk közé. Valaha mi öten nem ismertük egymást, s ha nagyon akarjuk, ma sem ismerjük, de ami nálunk, ötünkénél lehetséges és megtűrhető, egy hatodiknál már nem lehetséges és nem tűrhető meg. Azonkívül öten vagyunk, és nem akarunk hatan lenni. S egyáltalán, mi értelme ennek a szüntelen együttlétnek, ötünkénél sincs semmi értelme, de hát már együtt vagyunk és maradunk, újabb egyesülést azonban nem óhajtunk, éppen a tapasztalataink alapján. Hogyan hozzuk viszont mindezt a hatodik tudomására, a hosszú magyarázat csaknem körünkbe való felvétellel lenne egyértelmű, inkább nem magyarázatunk semmit, és nem vesszük fel. Bárhogy biggyeszi is az ajkát, eltaszítjuk a könyökünkkel, de bármennyire eltaszítjuk is, visszajön.

Tandori Dezső fordítása

II.

Csak egy hang

Verdi: Otello-monológ

Angol nyelvtanár ismerősöm – nagy Shakespeare rajongó – az *Othello*val nem tudott megbarátkozni. Mint mondta: képtelen elfogadni a hitvese szavát meg sem halló, a tébolyult féltékenységgel megfertőzött, az elvakult, vad bosszúvágy megmértelyezett hálójában irdatlanul tomboló mór érzéseit. Valósággal bosszantja Desdemona már-már ostoba naivsága, értetlensége Cassio nevének folytonos felemlegetésével, de legfőképp az zavarja, hogy alig tesz kísérletet ártatlanságának bizonyítására. Halála csúf és méltatlan kettejük korábban előre vetített, odaadó, tiszta szerelméhez.

Én nem így látom, de engem tagadhatatlanul befolyásol a XIX. századi Arrigo Boito varázslatos olasz szöveggönyve és Giuseppe Verdi kései operacsodája, az *Otello*. Ott Velence hőséneke imádott ifjú felesége oldalán a szerelme nemcsak kikezdhettelennek látszik, de az is. Nemkülönben Desdemonáé. Túlmutat a

szörnyé torzult Jago sátáni, mocskos mesterkedésein: Cassio szégyenteljes leitatásán, az *Álom-elbeszélés*en, a félelmetes *Bosszú-kettős*ön, a nászkendő gúnyos, ocsmány, kárörvendő lebegtetésén, az eszméletét vesztett, örületbe taszított Otello felett magát önelégült győztesként ünneplő kacagáson. Az I. felvonás végén megszületett fényes *E-dúr* átszellemült, boldog csókmotívumán nem fog a legsötétebb ármány sem, mert abban a magasságban a legagyafúrta alávalóság is tehetetlen. Verdi operájának e helyről átemelt lírai befejezéséhez nem ér fel Jago bűnben fogant, iszonyatos és elrettentő hitvallása: a *Credo*.

A szerelmet szomjazó csókmotívum visszatérése megsemmisíti a zászlós még oly aljas fondorlatait is. A féltékenységtől esztét vesztett ciprusi kormányzó pokoljárásának árnyékában elnémulnak a kérdések. Verdi zenéje Otello monológjában nem tűr meg semmi mást, csak együtt érző, feltétlen tiszteletet, akárcsak a magából kivetkőzött Rigoletto önkívületből robbanó *c-moll* kifakadása, amelytől még a rangban felette álló udvaroncok is megszeppennek. Az emberi szenvedésekbe Verdinél mélyebbre talán még senki nem látott. Olyannyira megsebzett férfi gyötrelmes vívódása ez az *ász-moll* homályába süllyesztett vallomás, fohász, ima, amelynek megértéséhez racionális magyarázat nem adható. Verdi legendás *belcantó*jának nyoma sincs. Hogyan is lenne?! Itt nem lehet szépen énekelni, mert megakad a dallam, megreked a hang.

A III. felvonás során, miután dührohamában a rémült Desdemonát elkergette a közeléből, Otello magára marad, védtelenül egyedül, amikor egyszólamú kromatikus dallamlépcsőkön hozzáereszkedik, hozzásimul a vonóskar. A felső szólamok simogató, némileg vigasztaló, csendes *tizenhatod-triolái* körülfonják a fojtogató, recitatívó-szerű sírva éneklést. Az operairodalom egyik legmeggrázóbb jelenete ez a tenor szerepre épített monológ. El-elcsukló könnyes éneke egybeolvad a zenekarral, amely ezen az érzelmi mélyponton Otello elesettségét a kilátástalanság monotonosságának útvesztőjébe juttatja. Kegyetlenül kitervelt csapda áldozata ő, sorsa immár megállíthatatlanul rohan a végzete felé. A *tizenhatod-triolák* később más- és máshonnan finom szelídséggel megrajzolt könyörgései beleszaladnak egy-egy alsóbb *pontozott negyed* ritmusértékű hangba, oly fájdalommal, hogy az szinte már elviselhetetlen, de igazi cél mindvégig az alaphangnemet kijelölő *asz* hang, ott lelnek otthonra a zaklatott, szívszorító frázistördékek. Eközben mintha mind mélyebbre és mélyebbre süllyednének, pedig lassan már nincs hova. A kromatikus fokokon harmadszor megismételt szorongó lefelé lépdelés az *asz* hang irányába tart, amely biztonságot ígért. Azonban nem oda érkeznek a *triolák*. Valami minden korábbinál keserűbb, fájdalmasabb panaszként *fél hanggal* eltér a várva várt alaphangtól, s idegenként lopózik be a *pontozott negyednyi* reményvesztett – a lemondás már nem orvosolható –, magányosan felsóhajtó, új hangja. Ezt a hangot – ahogyan az egész monológot – megindító melegséggel fűti át a 80 éves Verdi szeretete. Első hallásra az *ász* hang felkúszik az *a*-ra, második hallásra elbizonytalanodhatunk, hogy cserben hagy a fülünk, mert igaz, hogy hallhatóan fél hanggal feljebb léptünk az *asz*-hoz képest, de valami legbelül azt súgja, lejjebb csúsztunk, mint eddig bármikor. Kiesett kezemből a kotta, amikor szembesültem azzal, hogy nemcsak megézés volt: a *tizenhatod-triolák* nem *a*-ra érkeznek, hanem *bebé*-re, a dallam nem felfelé ível, hanem lelkiekben lehullik a *7 bés asz-moll* alá. Otello gyötrelmének talán ez a legkeserűbb segélykiáltása. Elsősorban a vonós hangszereknek kell ráérezniük a *bebé*-re, amikor vonójuk alól kisírják azt. Csak egy hang, benne egy ember egész nyomorúságával. Jajszó, amelyre nincs gyógyír, mert önmaga pusztítja el önmagát. Ugyanakkor a súlya megszegyenít minden kételkedést.

Otello monológjának a szövege is torokszorító: „Vesd uram reám sújtó kezed, / Küldj reám szégyent, keserves nyomort! / Vedd vissza tőlem a győzelmes nevet, / Legyen a sorsom kínlódás, robot! / Eltűröm némán a romlást, a bajt, / A kereszt nagy súlyát, a kínok útját, / S nem hallasz tőlem, se zokszót, se jajt! / Ezt, csak ezt ne hagyj!...” (Blum Tamás fordítása) Boito megrendítő szavai és Verdi elmélyült muzsikája talál csodálatosan egymásra Shakespeare színművének ihletésében.

A Jago bosszúhadjáratainak eredményeként összeomlott Otello szakadékból nincs kiút. A *triolák* továbbra is vele maradnak, valamelyest oldják a monológ korábbi feszültségét. Az *Otello*ban két imádság van. Desdemona IV. felvonásbeli, a *Fűzfadalt* követő *Ave Mariája* éteri, nem evilági szoprán áriáját csak vonóskar kíséri. Ő túl van már minden földi félelmen, imája voltaképp nem is része a cselekménynek. A Jago által támasztott alvilág bugyraiban vergődő Otello monológja az ő kálváriájának lényege, hittétel arról, hogy Desdemona hűsége nélkül számára minden elveszett. A két imát összeköti, hogy míg a mór kétségbeesett tusája *ász-moll*ban szól, az *Ave Maria* hangneme az azt feloldó *Ász-dúr*. Otello a gyötrelmek poklából vall szerelmet. Ha ezt Desdemona hallhatná! Csak egy hang az imából, amely meg kell érintse az égieteket is s nem maradhatnak részvétlenek. Az ünnepelet, dicső hadvezér a sátán markában van, és nincs menekülőút. Verdi főhőse lényegében ugyanazon a drámán megy keresztül, mint Shakespeare-é, csak a zene – főleg egy olyan óriásé, mint Giuseppe Verdi – megkockáztatom, mélyebbre és magasabbra emel.

Verdi Otello-monológja átlép Jago méregkeverésén, s bizonyítva annak törpeségét a záró képben a szerelem diadalával, glóriájával száll a sírba. Otello egy ideig az ördög játékszere, de az egymáshoz tartozás haláluk árán is dacol minden démoni akarattal. A csókmotívum egybeolvasztja azt, amit a gyalázat szét próbált választani. A megátalkodottság 'rossz földi istenének' hatalma sem korlátlan. Az *Otello* a tragédia, és az érinthetetlen szépség költészete. Elborzaszt a gátlástalan gyűlölet, megrémít a rombolása, ugyanakkor bátorít, hogy az utolsó szó nem lehet az övé. Létezik valahol egy örökké való igazság, ahova nem léphet soha, s amelynek létezéséről sejtelve sincs. Desdemona és Otello frigye az égben kötött, és ott is talál majd háborítatlan békére.

Amikor a Verdi-opera végén összehúzódik a függöny, azt a bódítóan boldog csillagragyogású éjszakát idézi fel, amely világra segítette Verdi egyik legbensőségesebb dallamát, a *cisz* hangról induló csókmotívumot. Csak az az egy őszintén zokogó *bebé*, amely később eljuttat a mennyei birodalom kapujáig, és be is lép rajta. Csak egy hang!

Utóirat

A zeneirodalom számtalan alkotásában találhatunk példát arra, hogy ha nem is egy hang, de egy akkord, harmóniai fordulat kedvéért szívesen megállítanánk néhány pillanatra a zenei folyamatot. Mozart *A varázsfuvola* c. operájában ilyen pl. a Sprecher távozása után a teljesen tanácstalan Tamino *a-moll tonika* feletti *dominánsszeptimje* a „Nacht” szóra az I. felvonás fináléjában: „O, ew'ge Nacht!” Az ember saját útkeresésének gyönyörű és nyomasztó éjszakája ez az élet kapujában.

Beethoven *III. Leonóra nyitányának* végén az a toporzékoló roham, amely Szent Péter trónjáig meg sem áll, a fényes *C-dúr domináns-nónakkordján*² (*g-h-d-f-ász*) lihegi ki magából azt a felkorbácsolt, fékevesztett szenvedélyt, ami a világgal dacoló génusz sajátja.

A 17 esztendő Mendelssohn *Szentivánéji álmát* keretező, a tündérországot felnyitó és azt bezáró négy akkordjának *moll szubdominánsa* igazi varázslat. S ez a tündérorság az *Otello* mennybéli *E-dúrjával* azonos hangnemű. Az *E-dúr* tündöklő zenéjében találnak végső megoldásra Shakespeare *Othellojának* tragikus sorsú szerelmesei és a játékosan összegabalyodott mesevilág egymásnak teremtett kedves figurái – ugyancsak Shakespeare – *Szentivánéji álom* c. vígjátékában.

Ungár István

² Szeptimakkord, nónakkord – feszültséget teremtve izgalmassá teszik a domináns-tonika harmóniai vonzást.